

Nəşibova Hicran38
TƏNQİDİN HƏQİQƏT MEYARI

(M.Hüseynin 1930-cu illər tənqidi görüşləri əsasında)

XX əsrin təxminən 40 ili Azərbaycan ədəbi-estetik fikrinin kəsərli söz sahibi Mehdi Əli oğlu Hüseynov böyük bir ədəbi nəslin yetişməsində istiqamətverici nüfuza malik olmuşdur. Qısa ömrünə biçilmiş tənqidçi mövqeyini-məqamını Mehdi Hüseyn zəngin dünyagörüşü, yüksək intellekti, həyata baxışının doğruluğuna inam, əsilzadəliyindən gələn cəsarət və ciddiiyyəti sayəsində qazanmışdı.

Mehdi Hüseynə qədər Azərbaycan əbədi mühitində tənqidin məqsəd və vəzifələri haqda müəyyən fikirlər mövcud idi. M.F.Axundovu Şərqdə ədəbiyyatın tamamilə yeni növü olan tənqidin pioneri adlandıran F.Köçərlinin yaradıcılığı, XX əsrin əvvəllərində çıxan müxtəlif mətbuat (“Şərqi-Rus”, “İrşad”, “İqbal” qəzetləri və s.) səhifələrində dərc olunan yazılarda ədəbi tənqidin zəruriliyi haqda fikirlər öz əksini tapırdı. Tənqidin “dil və ədəbiyyatımızı” düz yola çıxarmasını təmin edəcək keyfiyyətləri hərtərəfli aydınlaşdırılırdı. Ziyalılar rus və dünya ədəbi tənqidini öyrənir və düzgün dəyərləndirməyə çalışırdılar. Bununla belə ədəbi tənqidin qarşısında aydın, dəqiq ictimai tələb qoyulmasa da, N.Q Çernişevskidən, V.Q.Belinskidən əxz olunan tənqidi fikirlər Azərbaycan ədəbi mühitində “dövrün düşüncəsi” kimi qəbul olunurdu.

M.Hüseyn ilk tənqidi məqaləsini “Bizdə futurizm cərəyanı”nı yazanda (1926) onun 17 yaşı var idi. Bu yaşdakı gənc marksist mövqedən aydın, inamla həm də professional, kəsərli çıxış edə bilibsə, nəzəri və siyasi cəhətdən hazırlığı onun fenomen bir istedadla malik olmasını əks etdirirdi.

M.Hüseyn ilk tənqidi məqaləsində öz “məramnaməsini” bəyan etmişdi: “Biz kütləni sevən və kütlənin dərd və ələmlərini, müqəddəratını həll edə bilən və onu gündən-günə irəli aparən bir ədəbiyyatın–proletar ədəbiyyatının yaranması tərəfdarıyıq, eylə bir ədəbiyyat ki, xalq oxşamağa və xalq ruhunu tərənnüm etməyə müqtədir ola bilsin. İşdə bizim arzularımız və duyğularımız...”(1,7)

Sovet siyasi rejimi öz gəlişi ilə ədəbiyyatı, incəsənəti ideoloji təbliğat vasitəsi hesab edir, bədii əsərlərin ideya-estetik baxımdan sənətkarın məfkurəsi ilə əlaqədar təhlili ön plana çəkirdi, və bütün sənətkarların proletar mövqeyi tənqidçilər tərəfindən müəyyənləşdirilməli idi. Xüsusən də 30-cu illər Sovet hakimiyyətinin tarixə yazdığı müəmma dolu faciə və prinsipləri Azərbaycan ədəbiyyatında, incəsənətində çox düşünən, ağıllı başların qurban getməsinə səbəb oldu. Bu dövrü xarakterizə edən belə bir el deyimi yaranmışdı: “Şura hökuməti dovşana qaç deyir, təziyə, tut”. Bir tərəfdən xalqlara öz tarixini, incəsənətini, folklorunu, adət-ənənəsini araşdırma göstərişini verir, bu yollarda imkanlar açırdı. O dövr Azərbaycan türkcəsinin qrammatikasını mükəmməlləşdirmə sayəsində yaradılan dilçilər qrupu, aparılan tədqiqatlar sayəsində indi bizim dilimiz türk dilləri qrupu içərisində qrammatikasına görə bəlkə də ən mükəmməl sayıla bilər. Bunlarla yanaşı, bu işlərdə can qoyan alimləri millətçi, “pantürkist” damğası ilə təqib edir, onların məhvinə hökmlər verirdi. Belə yaşam şəraitində hökumət direktivlərini həyata keçirərkən verilən qərar və qətnamələrdən irəli gələn vəzifələrin dəqiq və “sağ”, “sol” mövqeyini sərrast ayırd etmə bacarığı mütləq idi. Xırda, təsadüfi, ağlagəlməyən bir “yanlılıq” sənətkarın həyatı bahasına başa gələ bilərdi. Zəhmətkeşlərin “gözəl” gələcəyi naminə qurulmuş bir dövlətin idarəetmə dayanıqlığı ağıllı başların zərərsizləşdirilməsindən keçməli olduğu zamanın kabusu 30-cu illərin “bədii həqiqətləri”ni çulğalamışdı.

Siyasi və nəzəri dünyagörüşü Mehdi Hüseynin bu həqiqətləri dərinədən mənimsəməsi ədəbi prosesə sinfi mövqedən istiqamət vermə yönümündəki qəti mövqeyini əsaslandırır. Sonralar onun dilinin kəskinliyi, sözündəki qətiliyi səmimi şəkildə qınayan S.Vurğunun– “Nə inad adamsan, dilin xançarla çapılısı, sənə dediklərin düzdü, mənəkilər heç?”–sualına onun cavabı da qəti olmuşdu: “əsla yox, nə sənə, nə də mənə, həqiqət, həqiqət”.(3,111)

Ola bilsin, S.Vurğuna məlum olmayın bir sıra məxvi “həqiqətlər” M.Hüseynə məlum idi. Və bu yolda bu həqiqətlərdən başqa var olma, yaşam, xalq üçün bir şey edə bilmək yöntəmi olmadığını o qəti bilirdi. Hər vəchlə tənqid etdiyi sənətkarlara həmdə yolun nə olduğunu, hansı prinsiplərin əsas tutulduğunu incələyir, aydınlaşdırırdı. Sonralar M.Hüseyn haqqında onun tənqidi prinsip və tövrləri barədə yanlış mövqedən fikir söyləyənlər yəqin ki, tarixin o “həqiqət”lərinə varmaq istəməmişlər. Bu baxımdan, Təyyar Salamoglu Nazif Qəhrəmanlının yanlış ittihamlarını yüksək alim etikası ilə cavablandırır: “Bu gün 20–30-cu illər tənqidini, o cümlədən M.Hüseynin bu sahədəki fəaliyyətini siyasi-ictimai, ədəbi-mədəni mühitin gerçəklikləri, tendensiyaları işığında qiymətləndirmək məsələyə metodoloji yanaşmanın ən düzgün yoludur.”(5,164) M.Hüseynin “Ədəbi döyüşlər” (1932) kitabına yanlış baxış və məsuliyyətsiz ittihamlarla ümumi xarakteristika verən N.Qəhrəmanlının əksinə olaraq T. Salamoglu M.Hüseynin təhlilində ədəbi prosesə sinfi mövqedən qiymət vermək tendensiyasını tənqidin maraq dairəsində dayanan problemlərinin aydınlaşdırılması kimi dəyərləndirir: “Bunu “Ədəbi döyüşlər” kitabındakı təhlillərə “giriş” kimi düşünülən “Bu günkü Azərbaycan ədəbiyyatında sinfi mübarizə” adlı parçada tənqidçi özü də etiraf edir. Əslində bu etiraf deyil, kitabda yer alan tənqidi məqalələrin hansı dünyagörüşü nöqtəyi-nəzərindən

qiymətləndirilməsi, tənqidin metodoloji istiqamətinə aydınlıq gətirən “izah”dır.”(5,163) Bu “izah”ı ədəbi prosesin sonrakı mərhələləri üçün “xəbərdarlıq” kimi qəbul edib tənqidçinin məramnaməsini, gedşin, yolun hansı yana olduğunu təxmin etməküçün əsas verdiyini də söyləmək olar. “Sonuncu yazının “Növbəti vəzifələr” adlandırılması təsadüfi deyil. Burada tənqidçi ədəbi prosesə ideoloji, elmi-analitik yanaşma kontekstində gəldiyi qənaətləri ümumiləşdirir, bu ümumiləşdirmə əsasında isə perspektivdə qarşıda duran vəzifələri aydınlaşdırır, “ədəbiyyatımızın bolşevik firqəvililiyi, siyasi kəskinliyi, bədii yüksəkliyi uğrunda mübarizənin vacibliyini bəyan edir”.(5,164)

İyirmi üç yaşında bir gəncin Azərbaycan ədəbi prosesinə belə qətiyyətlə istiqamət vermə çəhdi, onun gələcək yolunu bütün incəlikləri ilə işıqlandırma bacarığı özünə inam və nəhayət, səlahiyyəti ya fəvqəladə bir cəsarət, ya da özünün dediyi “həqiqət” idi. Zamanın “həqiqəti”, tələbi onun yazı və çıxışlarında nə qədər sərt görünsə də, onu söz sahibi etmişdi.

Yeni quruluşun sərt həqiqətlərini, “ədəbiyyatdan incəsənətdən tələblərini”, marksızın –leninizmi dərindən bildiyindən bu quruluşun ideoloqu olaraq dövlətin də güvənən siması olduğundan onun dedikləri qəbul olunurdu. Bəlkə də, onun haqlı olacağına şübhə edənlər çox idi, amma bu kəskinliyin səbəbini anlamamış deyildilər. Müəmmalı siyasi atmosferin burulğanından sənət adamlarını “xəta”sız sovuşdurmağın” başqa yontəmi mövcud deyildi. “M.Hüseynin bu günlə səsleşməyən mülahizələri onun ədəbi prosesə, sənətkarlara subyektiv və qərəzli münasibətindən yox, dövrün ədəbiyyat siyasətindən irəli gəlirdi.”(5,165) “Burjua–millətçi”, “nasional-demokratik” adlandırdığı ədəbiyyatın istiqamətini vulqar-sosioloji yanaşması ilə proletar ədəbiyyatına yönləndirməyə çalışması da dövrün tələblərindən irəli gəlirdi. M.Hüseyn məhz bu illər Ə.Cavadın, H.Cavidin, H.K.Sanılının yaradıcılığını tənqid edirdi. Bu dövr başqa estetik funksiyalar dövrün ideologiyasını maraqlandırmadığından o, hətta H.Cavidin əsərlərində “dönüş əlamətləri”, “proletar inqilabına yaxlaşmaq istəyi” axtarırdı.

“Yaradıcılıq metodu məsələləri” (1930) məqaləsində zamanın tələblərini açıq-aydın bəyan edərək yazırdı: “Azərbaycan proletar ədəbiyyatı yeni inkişaf dövrünə girir... Proletar nəsr və proletar şeiri əvvəlki səthi-təbliği mahiyyətdən uzaqlaşaraq, daha dərin zərbəli məsələlərlə əlaqədar edilir”.(1,16) Aydın məsələdir ki, bu göstəriş tənqidçinin şəxsi təklifi və ya məsləhətini aşmış, dövlət səviyyəsində verilmiş fərmanla əlaqədarı. “İndi firqəmiz ölkəmizdə kapitalizmin köklərini qazıyaraq, xalq təsərrüfatının rekonstruksiyasına, tamamilə kollektivləşmə əsasları üzərində qolçomaqları sıxışdırma siyasətindən qolçomaqların bir sinif kimi ləğvi siyasətinə keçir. Ədəbiyyat bu məsələdən qətiyyətlə kənarda qala bilməz.”(1,17) İyirmi bir yaşında tənqidçi “hökmü” belə “qətiyyətlə kənarda qala bilməz” xəbərdarlığını öz məntiqi iləmi, zamanın “həqiqəti”ndən” xəbərdar olduğundan yazırdı?! Həminməqalədə “ ədəbiyyatımızın bütün məzmununu, mövzularını, qavradığı materialları tamamilə dəyişdiyimiz kimi metodunun, yaradıcılıq yollarını da dəyişməliyik,”—deyərək dialektik materializm metodunu marksız–leninizm dünyagörüşü mövqeyindən aydınlaşdırılmalı olduğunu söyləyir və göstərir ki, “Yaradıcılıq metodu bədii ədəbiyyatda sinfi mübarizənin bütün səciyyətlərini qavraya biləcək bir tərzdə tətbiq edilməlidir... dialektik materializm metodunu bədii ədəbiyyata tətbiq edərkən, insandakı təzadlı əhvalı-ruhiyyətlər, mübarizəyə bəslənən münasibət, ailə üzvlərinin rəftarı, yeni ənənələrlə əski adətlərin mübarizəsi də dərindən araşdırılmalı və əsərin əsas məqsədi hesab edilən “dəyişdirmək” vəzifəsi ön sıraya keçməlidir. Bu yol ilə hərəkət edən yazıçı aktivləşərək mübarizə səngərində dayanmış olur”.(1,20)Gənc tənqidçinin əminliklə təsdiqlədiyi dövrün nəzəri-estetik məzmunu, məramnaməsi və sənətkar mövqeyini müəyyənləşdirərək fikirlərini əmr şəklində ifadə tərzində zamanında çalınmış həyəcan təbili kimi sonrakı illərin repressiyalarına bir “sos” xarakteri daşıyırdı.

“İnqilab və mədəniyyət səhifələrində”(1931), “Yeni yazıçılarımız haqqında” (1931), “Bədii dəyər uğrunda” (1931), “Qırmızılardan qalibiyyəti (Azərbaycan Proletar Yazıçıları Cəmiyyətinin 5 illik yubileyi münasibətilə)” (1931), “Kəndli ədəbiyyatının inkişafı yolunda” (1931) məqalələri ilə M.Hüseyn Azərbaycan şeirinin, nəsrinin inkişaf xəttini müəyyənləşdirməklə bərabər həm də ən xırda detallarda yanlış saydığı məqamların izahında da sərt mövqə sərgiləyir. Özünün qeyd etdiyi kimi, “zamanın hadisələrini qavramada çətinlik çəkən” yazıçıları təhlil və tənqid etməyi ən məsuliyyətli vəzifələrdən biri sayırdı. Məsələn, “Bədii dəyər uğrunda” məqaləsindən kiçik bir parçanı nəzərdən keçirsək, tənqidçinin nələrlə uğraşdığına şahidi olaraq: “Şairin fikrincə:

5 illik plan demək,

Qolçomağı bir sinif kimi ləğv etmək,

Yoxsulları, ortababı istisnasız

Kolxozlara doldurmaq,

Ağır sənaye qurmaq, Amerikaya yetmək

Və ötmək demək (!)imiş. Bu parçada bir-birinin arxasınca iki böyük səhv buraxılmışdır. Biz ortababları istisnasız kolxoza doldurmaq siyasəti yürütməyirik. Qolçomaqlarla birləşməyə çalışan ortabablara qarşı yürütdüyümüz siyasət başqadır. İkincisi, biz 5 illiyin sonunda Amerikaya yetib-yetməyəcəyik, bunu söyləmək çətinidir. Aydındır ki, bunun üçün illər lazımdır. Deməli, bu gün üçün ən mühüm amillərdən olan mündəricə düzgünlüyünə fikir verilmədiyindən, şeir bədii aşılayıcılığından da məhrum qalmışdır. Bu səhvi buraxmamaq üçün Cəfər Xəndan bir neçə məqalə oxusa idi, kifayət edərdi. Bizim mübarizə

etdiyimiz yazıçı mədəniyyətsizliyi də əsas etibarilə bundan ibarətdir”.(1,31-32)

“Əski yazıçılarımız haqqında” (1932) məqaləsində M.Hüseyn inqilabdan əvvəl yazıb-yaradan sənətkarlardan C.Məmmədquluzadə, Əli Nəzmi, Ə.Haqqverdiyev, A.Şaiq, S.S.Axundov və M.S.Ordubadı haqqında söylədiyi fikirlər onların yeni uğurlarını qeyd etmək və ədəbi təşkilatların yenidən qurulması haqda YİK (b)F-nin qərarlarına diqqəti çəkmək məqsədi daşıyırdı. “Biz bu yarıçıların heç birini arxivə ata bilmərik. Bunlar müəyyən dövrdə müsbət ədəbi bir hadisə olaraq yaşamış və bundan sonra ciddi təşəbbüs göstərərək inqilabımızın mahiyyətini lazımınca anlamaq üçün ....şura yazıçıları onlara lazımınca məfkurəvi yardım göstərsə, özlərini yenidən quraraq, ciddi bədii əsərlər verərlər.”(1,59) Bu fikirlərdən doğan assosiasiya aydın bir panoramda zamanın siyasi durumundakı tənqidçi mövqeyini, “həqiqətini” canlandırmış olur. Klassiklərin dövrlə ayaqlaşması, yaşam savaşı məfkurədən keçən yolun başqası olmadığı bir zamanda M.Hüseyn bu yolu “sərt və qəti” işarə verir. Siyasətdən kənar, azad ilham sahibləri bu sərtlikdə yönləndirilən yolun yeganə çıxış istiqaməti olduğu fərqi bəlkə varmırdılar. Hətta dahi Hüseyn Cavid tənqidçinin mövqeyinə bəzən yumorla da yanaşmış: Mehdi Hüseynin evinə “Cavid Əfəndi gələndə qapını əsas ilə döyürmüş və içəri girən kimi, –Fatma xanım, Mehdi yenə Marksın saqqalından yapışıb oxuyur?”(3,14).–deyə gülümsünürmüş.

1932-ci ildə Mikayil Müşfiqin “Günün səsləri” adı ilə nəsr olunmuş kitabının redaktoru olan Mehdi Hüseyn kitaba “Müşfiqin yolu” adlı ön sözündə gənc şairin yaradıcılığında çatışmayan cəhətləri göstərməklə yanaşı, gərəkli olacaq yolun istiqamətini də bildirir. Tənqidçi həmdə Müşfiq haqqında yanlış mövqelərə də münasibətini ortaya qoyur: “Bəziləri Müşfiqi nasionalizmdə taxsırlandırır. Bu şübhəsiz büsbütün yanlış bir fikirdir... “Keçid” əsəri məfkurəvi istiqaməti etibarilə nasionalizm əleyhinə çevrilmişdir. Müşfiq bu əsərlə proletar məfkurəsi rəlslərinə keçə bilmək üçün ciddi addım atmaq üzrədir. Lakin bu addımlarda bir sıra büdrəmələr vardır. Bunların başlıca səbəbi onun – Müşfiqin yaradıcılıq metodundakı xırda burjua məfkurəsi qalıqlarıdır. Bu qalıqlar üzərində tam qalibiyyət əldə etmək üçün marksizm, leninizm islahına sarılmaqdan başqa bir yol yoxdur. Müşfiq bunu bilməli və yadında saxlamalıdır”.(4,5) Başqa bir yolun olmadığını Müşfiqin bilməsi üçün hər cür aydınlaşdırmalar və sərt təpkiləri Müşfiqə qərəzindən deyildi, əksinə ona rəğbətindən irəli gəlirdi. Sonralar Qabili ötkəmliyinə görə Müşfiqə bənzədən M.Hüseyn: “Allah eləməsin, taleyin onun taleyinə oxşasın. Heyif Müşfiqdən... özünü gözlə, hərəkətlərinə, danışığına fikir ver, yaz-yarat, sən... mənə Müşfiqi xatırladırsan... Yox, səni qorxaqlığa, çağırıram. Qorxaqdan şair olmaz. Müşfiq od-alov idi”(3,155)–demişdi.

Şura yazıçılarının I ümumittifaq qurultayında iştirak edən tənqidçi orada qoyulan məsələlərlə bağlı, qaldırılan problemlərin həlli ilə əlaqədar yazıçılardan edilən tələbləri hətta “Tarımar” haqqında “(1934) məqaləsində də açıqlayır. “Azərbaycan şura ədəbiyyatının gələcək inkişafını təmin etmək üçün bu konkret vəzifələr ətrafında ciddi düşünmək lazımdır”(1,157)–deyə tənqidçi “mübariz keçmişə sahib olan 26 komisar kimi qəhrəmanlar yaratmış Bakı proletariyatı haqda yaxşı qabiliyyətli kitablar tələb “ edildiyini də vurğulayırdı. (Bu tələbdən bir neçə ay sonra S.Vurğunun “26-lar” poeması yaranmış oldu.)

1934-cü ildə yazdığı “Hüseyn Cavid haqqında bir-iki söz” məqaləsində Mehdi Hüseyn, Hüseyn Cavidin yaradıcılığında ideya “təkamülünü” izləyərək onu, əsasən romantik bir sənətkar kimi tanıdığını qeyd edir: “Cavid romantizmi çox zaman canlı həyatdan uzaqlaşmağa meyl göstərən bir sənətkarın romantizmi olmuşdur. Bu heçdə Cavidin büsbütün fantaziya aləminə qaçmış olduğunu iddia etmək deyildir. Cavid xüsusən “Peyğəmbər” və “Topal Teymur” əsərlərində göstərdiyi tarixi şəxsiyyətləri idealizə etməklə, öz yaradıcılığının ziddiyyətlərini daha da qüvvətləndirmiş, müasir varlığı qiymətləndirməyərək ondan üz döndərmişdir”(2,9-10) “Səyavuş” əsərində şairin məziyyətlərini, qüsurlarını izah edən tənqidçi göstər ki, “Səyavuş” nə üçün feodalizm quruluşu əleyhinə qalxmış gərgin və amansız üsyanın bayrağı ola bilməz. Bununla belə “Cavid öz keçmişindən ayrılmaq üzrədir. O, artıq ölməkdə olan bir sinfin sənətkarlığından imtina etməkdədir. Çünki az-çox gözü açıq olan adamlar, milyonların dəmir marşı kimi səslənən kəskin mübarizə fırtınasında yeni sinifsiz sosializm cəmiyyətinin yarandığını görməyə bilməz.”(2,10) Bu məqalədə də Mehdi Hüseyn sənətkarın yaradıcılıq istiqamətini göstərməklə onun içində olduğu zamanın izahını verir, dövrün tələblərini aydınlaşdırır, sənətkarın nə üçün bu tələblərə cavab verə bilmədiyini dəqiqləşdirərək tələb olunan, “doğru yola” istiqamətləndirməklə onun anladığını, (gözü acıq olduğunu) da təsdiqləyir, bununla da nə qədər bacarırsa şairi “uyarmağa” çalışırdı.

Səməd Vurğunun “Vaqif” dramı (1938) haqqında yazdığı böyük məqalədə sevincini gizlədə bilməyən Mehdi Hüseyn yazırdı: “İstedadlı şairimiz Səməd Vurğunun yaratdığı “Vaqif” draması bizim qəlbimizi, nəhayətsiz bir sevinclə doldurmuşdur”. (2,16) Tənqidçinin sevincini özünün qeyd etdiyi kimi, “əsərin müvəffəqiyyəti qəhrəman xalqımızda özünün qəhrəman keçmişinə artan marağın dərəcəsini göstərən sevincli hadisə” olmaqdan əlavə şairin xilasını təmin edəcək bir əsas olduğundan irəli gələ bilirdi. Bəlkə də ona görə əsərin sənətkarlara, ədiblərə, şairlərə böyük ruh yüksəkliyi verdiyini yazır. Əsərin qələbəsini dilimizin qüvvətini, ədəbiyyatımızın əzəmətini nümayiş etdirən hadisə kimi dəyərləndirir və vurğulayır ki, “biz-yeni Azərbaycanın inqilabi gəncləri “Vaqif” dramasını, hər cür vasitə ilə xalq səadətinə qarşı duran qəddar düşmənlərin, millətçi banditlərin əleyhinə aparılan mübarizənin bir qələbəsi sayırıq”.(2,16) Bu, qorxulu, səksəkəli repressiya kabusundan Vurğunun xilas viziti kimi təsdiqlənməsi demək idi. Bəlkə də Mehdi Hüseyni hər şeydən əvvəl sevindirən də bu idi. Hər vəchlə artıq şairin “toxunulmazlığının” təmin

olunduğunu vurğulamağa, əsaslandırmağa çalışırdı: “Lenin partiyası xalqımızın həqiqi səadəti uğrunda döyüşür, yalnız bu partiya xalqımızın keçmişinə həqiqi məhəbbətlə yanaşır, yalnız bu partiya vətənin mənfəətlərini ayaqlayan alçaqlarla ardıcıl mübarizə edir. Bu səbəbə görə də biz, sovet yazıçıları, hər bir qələbəmizi böyük partiyamızın qələbəsi kimi qiymətləndiririk”.(2,17) Vaqifin Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində son dərəcə qüvvətli bir cərəyan açdığını yazan Mehdi Hüseyn onun dövrünün də az öyrənildiyini söyləyir. O göstərir ki, şair tarixi xronologiya əsasında deyil, bədii əsər yaratmışdır, Vaqifin şəxsiyyətində Səməd Vurğun vətənə, xalqa sədaqəti, vətən sevgisi məsələsini tarixi planda verməyə çalışmışdır. Əsəri incəliklərinə qədər araşdıran tənqidçi obrazları da xırdalığına qədər təhlil edir. Vaqifin simasında xalqımızın ən yüksək xüsusiyyətlərini toplaya bilməsini müəllifin başlıca uğuru sayır. Əsəri mükəmməl analiz edən Mehdi Hüseyn bir daha vurğulayır: “Səməd Vurğun eyni zamanda göstərdi ki, yaşamağa haqqı olan ədəbiyyat, həqiqi xalq dilində, xalq ruhu, xalq duyğuları əsasında yüksələn ədəbiyyatdır. “Vaqif” sovet ədəbiyyatının qələbəsidir”.(2,34) Bu ifadələri cəsarətlə deməkdə bəlkə də tənqidçiyə tamaşanın primerasından sonra MK-nın I katibi Mircəfər Bağirovun da sözləri stimül vermiş ola bilər. Əsərin ilk variantında sonda Vaqif öldürülürdü. Tamaşanın sonunda Mircəfər Bağirov Səməd Vurğuna müraciətlə demişdir ki, xalqın sevimli şairi öldürülə bilməz, o sağ qalmalıdır. Odur ki, sonluq dəyişdirilmiş və sonda Vaqif sağ qalmışdır. Bunun Səməd Vurğunun öz taleyi ilə bağlılığı məlumdur. “Vaqif”dən sonra faciə şairdən yan keçmiş olur və Mehdi Hüseynin məqaləsindəki sevincli notlarda bununla səsleşirdi.

1920–30-cu illər Mehdi Hüseynin tənqidi məqalələrinin prinsipial səciyyəsinə fikir vermiş olsaq, kiçik və böyüklüyündən asılı olmayaraq məqalələrin hər birində:

- 1) Əvvəlcə zamanın hakim ideologiyasının tələblərindən doğan prinsiplər qətiyyətlə təqdim olunur;
- 2) Bunlara rəğmən sənətkarlarda və əsərlərində qüsurlar açılır;
- 3) Bu qüsurların səbəbləri, çatışmayan gərəklilər qeyd olunur;
- 4) Bunları aradan qaldırmaq üçün nə etmək, necə etmək lazım olduğu, göstərilir;
- 5) Qəti və sərt olaraq yolun yalnız bir olduğu hökmü verilir.

Bu dövrün, zamanın qaçılmaz həqiqətləri idi ki, Mehdi Hüseynin həm siyasi savadı, dünya görüşü, mövqeyi bunları sənətkarlara çatdırmağa, onları gələcək fəlakətlərdən sığortalamaq üçün hazırlanmağa təşfiq edirdi. Mərkəzi Komitədə onun savadına, doğruluğuna etibar etməyə bilməzdilər və onun da MK-nın siyasətindən xəbəri olmaya bilməzdi. Odur ki, tənqidindəki tələblər, sərtlik və qətilik dövrün “həqiqətlərini” əks etdirirdi. Bundan artıq bir insan yaradıcı qüvvəni istiqamətləndirmək üçün, bəlkə də qorumaq üçün hansı üsulu seçə bilərdi? Zamanın “gilyotinin”dən xilasın yolu bir idi və bu yolu o, qəti olaraq sərt tənqid dili ilə aydın izah edir, göstərir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

Hüseyn Mehdi. Əsərləri, 10 cildə, 9-cu cild, Bakı, “Yazıçı”, 1979

Hüseyn Mehdi. Ədəbiyyat və sənət məsələləri, Bakı, “Azərənəşr”, 1958

Hüseynova Zivər. Deryadan damlalar. Bakı, “Səda”, 2009

M. Müşfiq. Günün səsləri. Bakı, “Azərənəşr”, 1932

Salamoğlu Təyyar. Ədəbi tənqid tarixinə dair portret-oçerklər, Bakı, 2914

XÜLASƏ

TƏNQİDİN HƏQİQƏT MEYARI

Məqalədə Mehdi Hüseynin 1920–1930-cu illərdə yazdığı tənqidi məqalələri araşdırılır. Onun tənqidindəki sərt mövqeyinin səbəbləri aydınlaşdırılır. Sənətkarların yaradıcılığına təsiri və istiqamətverici cəhdləri, zamanın həqiqətlərindən doğan təkidlə iradları təhlil olunur. Bu dövr Mehdi Hüseynin ədəbi prosesdəki rolu müəyyənləşdirilir.

Açar sözlər: Mehdi Hüseyn, tənqid, həqiqət, dövr, zamanın tələbi

РЕЗЮМЕ

КРИТЕРИЙ ИСТИНЫ В КРИТИКЕ

В данной статье анализируются статьи Мехти Гусейна в области литературной критики, написанные в 1920–1930-гг. Повествуется о причинах его жесткой позиции в критике. Проводится глубокий анализ его влияния на творчество других писателей и стараний дать правильное направление, настоятельные советы, а также резкая критика, возникшие в результате требований и реалий жизни в сталинское время. Определяется роль Мехти Гусейна в литературном процессе данного периода.

Ключевые слова: Мехти Гусейн, критика, истина, период, требование времени

SUMMARY

THE CRITERION OF TRUTH IN CRITICAL THINKING

The paper analyses critique articles by Mehdi Hussein, an Azerbaijani writer and critic, written in the 1920-30s. The coverage also includes examination of his unyielding stand in the critique, as well as his influence on the creative work of other writers and efforts to guide them on the right way and give them

pressing advice, in addition to strict criticism, following the requirements and realities of life during the Stalin era. Furthermore, the article looks into Mehdi Hussein's role in the Stalin-era literature.
Keywords: Mehdi Hussein, critique, truth, period, requirement of time

RƏYÇİ: dos.E.Vəliyeva